

Mateo Žagar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

mateo.zagar7@gmail.com

SKRB O ISTRAŽIVANJU I OPISIVANJU HRVATSKOGA JEZIKA KAO DIO JEZIČNE POLITIKE: POTICAJ PLANIRANJU I USKLAĐIVANJU LEKSIKOGRAFSKIH PROJEKATA (NA POVIJESNOJ GRAĐI)

Na temelju razmatranja jednog malog leksikografskog projekta koji se trenutno oblikuje pri Katedri za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljštvu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na građi hrvatskih prijevoda evanđelja u 16. stoljeću, pokušavamo potaknuti akademsku zajednicu da se, na temelju *Nacionalnog plana hrvatske jezične politike*, koji predviđa donesen *Zakon o hrvatskome jeziku* i potvrđuje ustanovljeno *Vijeće za hrvatski jezik*, zauzme za učinkovitu organizaciju leksikografske obrade tekstova ranonovovjekovne hrvatske književnosti. U radu se raspravlja o potrebi za takvim rječnikom odnosno za popunjavanjem velike lakune hrvatske filologije. U svjetlu potrebe za suradnjom s malobrojnim stručnjacima za digitalnu humanistiku, uključujući leksikografiju, takav posao predstavlja izazov koji nadmašuje očekivanja kratkih rokova takve obrade.

Znanstvena politika te strategija i organizacija znanstvenih istraživanja u (državnoj) politici kategorije su koje bi se trebale plodonosnije isprepletati stvarajući čvrste okvire proučavanjima i interpretiranjima rezultata te njihovu objavljivanju, verifikaciji i popularizaciji. Mnogi zadaci koje je hrvatska filologija ispunjavala ili kanila ispuniti u 19. i 20. stoljeću ni do danas nisu riješeni, neki – pa i jedni od najvažnijih – ostali su neispunjeni. Važni projekti, kojima gotovo svaka suvremena filologija raspolaže, nisu ni započeti, nekima je kontinuitet prekinut, neki se žele oživjeti,

za nekima tek pojedinci još uvijek čeznu, a ima i onih koji su posve zaboravljeni. Unatoč načelnoj, manje-više diskontinuiranoj svjesnosti o nedostacima i uz povremene inicijative zainteresiranih skupina očigledno je da nedostaje opći, sustavan pristup planiranju i realizaciji na svim spomenutim razinama, a ponajviše izostaje suradnja institucija, pogotovo koordinacija s uvidom u cjelinu (okvire nacionalne filologije). Takva je situacija zasigurno (i) odraz višedesetljetne nametnute dominacije metoda prirodnih i tehničkih znanosti, kako u pogledu kvalifikacija humanističkih istraživanja, preferiranja njihovih metoda, načina prezentiranja rezultata, sciometrije na svim razinama i sl., tako i na planu kontinuiranog i upornog inzistiranja na njima. Jedna od najvećih šteta nanijela se pritom upravo (nacionalnim) humanističkim znanostima, osobito filologiji, gdje su se neka istraživanja naglo umnožila, naprimjer iz tzv. praktične jezikoslovne domene (osobito ona iz područja vještine poučavanja jezika), dok su – s druge strane – propušteni mnogi “tradicionalni” zahvati koji bi se trebali bazirati na kompleksnom, intenzivnom filološkom znanju, a iz čega na kraju proizlaze obrade i objave okvalificirane tek kao “stručni rad”. Stupanj zahtijevanog znanja, nerijetko i znanstvene kreativnosti pri izradi rječnikâ, pa i onih svakoj kulturi neophodnih, u krajnjem je raskoraku s vrednovanjem ovoga posla. Institucijska podrška vrlo je ograničena dosega. Instituti (Institut za hrvatski jezik, Staroslavenski institut, Zavod za lingvističku istraživanja HAZU, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu) sa svojom infrastrukturom mogu namiriti tek vlastite (naslijeđene) leksikografske projekte, uglavnom skromnijih opsega; pozicija znanosti na sveučilištima reducirana je tek na kratkoročne projekte, s razmjerno malim brojem mogućih suradnika, koji su ionako teže opteretivi “stručnim” (dakle leksikografskim) poslovima. Za načinjanje bilo kojeg većeg projekta, i u ovim institucijama, a osobito izvan njih (npr. pri fakultetskim katedrama), ovo društvo trenutno nema resursa, niti organizacijskih niti kadrovskih niti financijskih.

Digitalna galaksija posljednjih desetljeća, unatoč tinjajućoj svijesti o prijednoj potrebi namirenja dugova prošlosti, nije obuhvatila sve filološke postavice ni približno u jednakoj mjeri, a ako i jest – lako je steći dojam o neuravnoteženosti primjene suvremenih metoda i o nedostatku koordinacije među zonama njihove primjene. Usporedba sa stanjem u većini suvremenih (slavenskih) filologija jasno nas suočava sa stupnjem zaostajanja, i u pogledu opsega poslova, organizacije, radnoga ritma, sve to i u okolnostima posljednjih desetljeća kada smo se nesmetano imali priliku brinuti o položaju hrvatskoga jezika u znanosti. Kao ogled ostvarenih visokih leksikografskih standarda ističe se velik slovenski leksikografski por-

tal *Fran* Instituta za slovenski jezik Frana Ramovša, odnosno niz rječničkih projekata iza kojih je manje-više izravno stala slovenska država.¹ Isticano usmjeravanje pozornosti prema standardizaciji i uporabi hrvatskoga jezika trebalo je biti i zamašnjak njegovu povijesnom opisu, sve to pogotovo prisjetimo li se koliko na plećima pronosimo iznimne filološke dosege svojih prethodnika još od 19. stoljeća. Veliki *Akademijin rječnik* (popularni *Akademac*), izvornim nazivom *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* izlazio je u svojih 97 svezaka (23 knjige) gotovo stotinu godinu (1880.-1976.), i svojedobno bio doživljavan kao izniman uzlet naše filologije, po iscrpnosti i temeljitosti opisa građe, a i po kompetencijama svih sudionika, obrađivača i urednika, koje su taj golemi posao pratili. Zahvaljujući velikom trudu zaposlenika Knjižnice HAZU, *Akademac* je danas digitalno dostupan u visokoj rezoluciji na portalu *Digitalna zbirka HAZU* (DiZbi.HAZU). Bibliotečni zadatak time je ispunjen, no ne i zadatak jezikoslovne i kulturne zajednice koja bi morala kroz primjene leksikografskih digitalnih aktivnosti omogućiti širokopojasnu pretraživost i usporedivost građe, i to po nizu leksikografskih kategorija (prema autoru, djelu, funkcionalnim skupinama tekstova, razdoblju, narječju, prostoru; prema vrstama riječi, leksičkom okupljanju, po morfološkoj i tvorbenoj segmentaciji, uz mogućnost odostražnog pregleda i sl.). Dodamo li tomu i potrebu za koordiniranjem leksikološke obrade s drugim usporednim rječnicima hrvatskoga jezika (na primjer s *Benešićevim rječnikom*², *Rječnikom hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*,³ *Rječnikom crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*,⁴ *Etimološkim rječnikom hrvatskoga jezika*⁵), očigledno je pred kakvim izazovom stoji

¹ O ovom projektu sve je dostupno na stranicama: <http://fran.si>. "Portal Fran, slovarji Instituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU".

² *Benešićev rječnik. Rječnik hrvatskoga književnog jezika od preporoda do Ivana Gorana Kovačića*. Prvi je svezak objavljen 1985., a posljednji u nizu 2022. godine (»ta-uljudba«). Voditeljica toga projekta je Anja Nikolić-Hoyt.

³ *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* izdaje se u Institutu za hrvatski jezik, a glavna voditeljica projekta je Željka Brlobaš. Obuhvaća povijesnu građu, od 16. do 19. stoljeća, koja u ključnoj mjeri korelira za kajkavsku dionicu s ovdje predviđenim projektom ranonovovjekovnoga rječnika hrvatskoga jezika, pa i jezgre koja smo predviđjeli za opis evanđeoskih tekstova 16. stoljeća (na što se odnosi Vramčeva *Postila* iz 1586. godine). Posljednji je objavljen 16. svezak (»spodujevati-strepetati«) 2024. godine.

⁴ Posljednji dosad objavljen svezak *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, broj 23, objavljen je još 2021. godine (»i-izgnilstvo«) pod uredništvom Marije Klenovar, Anice Nazor i Joze Vele.

⁵ Institut za hrvatski jezik objavio ga je u dva sveska: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, A-Nj (1. svezak, autori Ranko Matasović, Dubravka Ivšić Majić, Tijmen Pronk, Zagreb 2016.), O-Ž (2. svezak, autori Ranko Matasović, Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić, Dunja Brozović Rončević, Zagreb 2021.).

digitalna kroatistika. S obzirom na razinu digitalnih mogućnosti, ne smijemo zanemarivati ni horizontalno povezivanje s usporednim rječnicima nastalima u drugim kulturama, npr. hrvatski etimološki rječnik s onima drugih slavenskih jezika, naprimjer s *Rječnikom slovenskoga književnoga jezika XVI. stoljeća*⁶ koji je priređen pri ljubljanskome Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (pri čemu bi se naprimjer mogli dovoditi u vezu Trubarov slovenski prijevod Biblije i naš Konzulov odnosno Dalmatinov iz sredine toga stoljeća). Dobro je poznato da je u *Akademcu* obuhvaćen tek dio stare jezične građe, ponajviše reprezentativna literatura, a mnogošta je ostalo izvan obrađenoga korpusa. Kroz 20. stoljeće pronađeni su i mnogi prethodno nepoznati rukopisi, a razvoj filologije dovodio je i do prevrednovanja leksikografskoj obradi pogodne i poželjne građe, pa su tako i funkcionalno zapostavljeni žanrovi, poput onih najbližih vernakularu (npr. pravni tekstovi i privatna korespondencija), sve više dobivali na važnosti.

Koliko god smo ponosni na vlastitu veliku književnojezičnu tradiciju, brojnost sačuvanih rukopisa i tiskanih izdanja, u tri pisma i tri jezika, neosporno je da u ova vremena ona nije nesvladiva u smislu digitalne objave i obrade, pogotovo ako ne računamo s kratkim rokovima. Građa je svakako dovoljno bogata da bude iznimno zanimljiva i dijakronijskim lingvistima i povjesničarima književnoga jezika i jezične standardizacije. Potreba za očuvanjem i naglašavanjem vlastita identiteta hrvatskoga (književnog) jezika, bez izbrušena stava prema ovom istraživačkom kontekstu ostaje neuvjerljiva i isprazna. Nepostojanje jednostavnih mogućnosti zaranjanja u naslojavano leksičko bogatstvo, koje svjedoči i o čuvanju kontinuiteta i o jezičnim doticajima, o ritmu autorskoga jezičnoga kreiranja, o dinamičnom odnosu prema tradiciji i inoviranju, o mogućnosti dalekosežnog posezanja u duboku praslavensku i praindoeuropsku jezičnu prošlost, sve to oslabljuje i sužavljenost sa suvremenim jezikom, sa snagom njegove upotrebe, čini odnos prema nijansiranosti slojevitoga suvremenoga leksičkoga blaga nepotrebno delikatnim. Takav stav prema povijesti jezika, pa tako i prema povijesnim rječnicima, nesumnjivo je odraz suvremenog zazora od povijesne dimenzije kulture, valjda kao utočišta apologeta konzervativnih vizija i svjetonazora, refleks nastojanja da se izbjegnu sva tržištu nepotrebna znanja. Prezrenost stoljećima taloženih iskustava u kulturi, koja se počesto etiketiraju svojevrsnom retrogradnošću i ideološkom zaronjenosti u prošlost, nasuprot poželjnoj "prosperitetnoj" općinjenosti korisnošću, praktičnošću, različitim dimenzijama "slobode", razvojem suvreme-

⁶ *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (glavni urednici: Andreja Legan Ravnikar, Metod Čepar, Alenka Jelovšek, Eva Trivunović, Mitja Trojar), u izdanju Inštituta za slovenski jezik u Ljubljani, dosad izišao u dva sveska, A-D (2021), E-F (2023).

nih jezičnih vještina i alata u službi bezgraničnosti globalizacije, sve se to posve uklapa u sliku krize humanistike kojoj smo već desetljećima svjedoči, i u kontekst koje ovdje dovodimo i temu zanemarenih filoloških tema. Prepoznavanje etimoloških povezanosti riječi, grupiranje građe s obzirom na uporabu fokusiranih leksema (pa time i morfema), prepoznavanje njihova kolanja po vremenski i prostorno raznolikoj građi, vještine i kreativnost autora ili prevoditelja, donekle i potencijal pojedinih povijesnih leksema u suvremenom jeziku (dodje li do funkcionalno utemeljene potrebe), samo su neki od razloga zašto svakoj (nacionalnoj) filologiji zagledanost u povijesnu građu mora biti važna.

Svaki je rječnik bio i ostao odraz kulture određenoga društva u određenom vremenu i nikako nije samo usko jezikoslovno djelo, a pogotovo to nije povijesni rječnik koji je ogledalo intelektualne povijesti nekoga društva i općenito njegove povijesti (Tafra 2022:223).⁷

Čuvanje i naglašavanje identiteta hrvatskoga jezika, skrb o njegovoj uporabi, pogotovo u odnosu na ostale jezike srednjojužnoslavenske osnove, a da se ne uvaži sve ovdje navedeno, sva dubina i nijansiranost njegova povijesnog izraza (i na gramatičkome i na leksičkom planu), posve su nepotpuni i nedovršivi pothvati. Poticaj izradi ranonovovjekovnoga rječnika hrvatskoga jezika mogao bi se nalaziti i u činjenici da povijesni hrvatski leksikografski projekti, još od Fausta Vrančića i njegova *Rječnika pet najuglednijih europskih jezika* (1595), zauzimaju važan položaj u povijesti europske leksikografije uopće. Hrvatska je pak ranonovovjekovna leksička baština, u bogatoj i funkcionalno vrlo diferenciranoj književnosti dosezala sam vrh, i po raznolikosti i po kvaliteti jezičnog izraza, među književnostima slavenskih naroda u Europi. Golem je nesklad između te važnosti i sadašnjega stanja. Prijeporima o vlastitosti naše stare književnosti, pa i jezika, jedino se može doskočiti sustavnom obradom toga korpusa, koja jedina jamči istinsko integriranje u okvire nacionalne filologije.

Prisjećamo se i velikog zacrtanog leksikografskog projekta *Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika*, koji se u Institutu za hrvatski jezik stao vrlo ambiciozno pokretati prije više od dva desetljeća pod vodstvom Dragice Malić.⁸ Nažalost, čini se da su također organizacijske poteškoće presudile i njegovu zaustavljanju. Dok još uvijek tinjaju nade da bi se ovaj rječnik mogao nastaviti raditi, razvijaju se i zamisli o izradi rječnika, štoviše rječničke platforme, koja bi obuhvatila – u najgrublje zacrtanim okvirima

⁷ Tafra, Branka. 2022. Povijesni rječnik za povijest. *Slavistična revija* 70, 2, 223–228.

⁸ Malić, Dragica. 2002. *Nacrt za Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

ma – ranonovovjekovni korpus, i to od 16. stoljeća naovamo.⁹ Kako je dobro znano, upravo je za europske (književne) jezike ovo stoljeće označilo ključnu prekretnicu, prije svega potaknutu iznalaskom tiska u prethodnome stoljeću, kao i svim povijesnim okolnostima na europskoj sceni, koje su brzinu širenja pisane riječi iskoristili za nadmetanja i širenje moći. Za povijest hrvatskoga jezika u cjelini iznimno je važan suodnos četiriju »knjiških jezika« (afirmirani crkvenoslavenski, čakavski kao jezik dalmatinske književnosti, štokavski dubrovačke i bosanske, te početak oblikovanja jezika kajkavske knjige), različitim ritmom pulsirajućih, s dinamičnom raznolikosti funkcionalnih stilova koji su se njima pisali. Kolanje tekstova, međusobno uvažavanje upravo leksičkoga blaga (usp. naprimjer dubrovačku / štokavsku/ prilagodbu *Ortus anime* iz 1567. prema kajkavskome, otisnutom *Raju duše* iz 1560. godine; preuzimanje leksika čakavskih lekcionara u dubrovačke štokavske), stvorilo je čvrstu pretpostavku za konačno prevladavanje štokavštine u 17. stoljeću i stjecanje sve čvršćih pretpostavki za predstojeću standardizaciju hrvatskoga jezika. Premda 16. stoljeće za hrvatski jezik nije od iste važnosti kao za mnoge druge europske jezike koji tada čvrsto kreću s »ranom standardizacijom« (usp. upravo slovenski jezik), za hrvatsku je kulturu to razdoblje vrijeme kreativnog razvoja svih tadašnjih književnih idioma, sa znatnom dozom međusobnog uvažavanja, razumijevanja, katkad i preuzimanja. Sa 17. stoljećem uslijedit će nova etapa, prevladavanje štokavštine kao jezika namijenjenog Iliriku (prije svega promoviranoga kroz jezuitski red, u duhu protureformacije), što je prije svega vidljivo u bogoslužnoj uporabi.¹⁰ S obzirom na zahtjevnost (nijansirano i delikatnost) biblijskoga jezika, posve je očigledno da ga Bartol Kašić u svom prijevodu Biblije (1620.) nije mogao oblikovati ni iz čega, oslanjajući se samo na vernakular. Izrada *Rječnika hrvatskoga jezika 16. stoljeća* mogla bi pokazati u kojoj se mjeri on koristio raspoloživim dubrovačkim biblijskim prijevodima (lekcijama), koliko čakavskima (lekcionarima i protestantskim prijevodom iz 1562./1563.), je li posvema izbjegavao crkvenoslavenske predloške i sl. Hrvatska književna produkcija 16. stoljeća vrlo je bogata i u pogledu različitih funkcionalnih stilova, uz biblijsku i homile-

⁹ Kako stoji na institutskim stranicama, namjera je bila proširiti korpus *Starohrvatskoga rječnika* i na 16. stoljeće, s ciljem da se pokaže kontinuitet od srednjovjekovlja prema ranome novovjekovlju. Istom korpusu, zanimljivom i u našem rječniku pristupilo bi se tako kronološkim slijedom, što nas samo podsjeća da valja stremiti prema cjelovitom povijesnom rječniku hrvatskoga jezika. Bilo je zamišljeno da se ovaj rječnik radi u programu *Tchivane*. Kao glavni suradnici tada su bili istaknuti Amir Kapetanović i Vuk-Tadija Barbarić. Usp. <http://ihjj.hr/projekt/starohrvatski-rjecnik-i-korpus-hrvatskoga-jezika-do-konca-16-st/31/> (pristupljeno 10. ožujka 2025.).

¹⁰ Za ovu temu usp. Krasić, Stjepan. *Počelo je u Rimu*, Matica hrvatska, Dubrovnik 2009. Usp. i druge radove istoga autora.

tičku literaturu i molitvenike, vrlo je bogata i beletristika oblikovana prema humanističkim uzorima.

Primjerena digitalizacija *Akademijinog rječnika* trebala bi biti prvi korak u viziji velikih leksikografskih projekata koji bi očekivali hrvatsko jezikoslovlje, pa i ovoga koji bi za početak obuhvatio korpus 16. stoljeća. Taj bi posao trebala pratiti temeljita digitalna obrada preostale građe koja je ostala izvan ovoga Rječnika, iz bilo kojeg razloga. Taj bi se novi (ili obnovljeni) materijal trebao i tekstno prezentirati, kako u izvornom obliku, tako i u transkripciji. Mogućnost cjelovita tekstnog uvida prilikom korištenja rječnikom neophodna je za kontekstualizaciju leksema, konkordanciju, uvid u gramatičke i tvorbene varijetete, procjenu učestalosti određenih pojava, uspostavljanje poveznica s drugim odabranim leksemima i sl. Primjerena digitalizacija tekstnoga materijala s pretraživom transkribiranim ili transliteriranom prezentacijom dva su suštinski povezana posla u suvremenom viđenju predlaganog leksikografskog projekta.

Danas bi, unatoč tehnološkom ubrzanju i olakšanju, takav posao bio još sporiji nego što je bio prethodnih stoljeća. Zbog nedostatka šire (političke u najširem smislu riječi) potpore, malen je i broj potencijalnih suradnika. Sveučilišta su razlomljena, a očekivana znanstvena produkcija svedena uglavnom na pojedinačne znanstvene rasprave (prema kojima su usmjerena vrednovanja na svim razinama, od projekatske, autorske do institucionalnih), sve u okviru najčešće manjih znanstvenih projekata. U suradnji sa slovenskim kolegama koji imaju iskustva s izradom rječnika slovenskoga književnoga jezika 16. stoljeća, na čelu s predloženom voditeljicom Ivanom Eterović, a u suradnji s Petrom Bagom (između ostalog, stručnjakinjom za izradu e-rječnika) trenutno oblikuje znanstveni projekt kojemu bi jedan od zadataka bila izrada *Rječnika hrvatskih biblijskih tekstova 16. stoljeća*, i to za početak samo – evanđelja, što bi trebao biti svojevrsan uzorak ili jezgra na koju bi se mogla nadograđivati i ostala bogata građa dotičnoga razdoblja. Temeljna bi namjera bila omogućiti trajno nadograđivanje korpusa, i za ostala ranonovovjekovna stoljeća, kao i uspostavljanje poveznica sa svim rječnicima hrvatskoga jezika, posebice s digitaliziranim *Akademcem*. S obzirom na razgranatost metoda leksikografskoga opisa i digitalnih alata ključno bi bilo uspostaviti takvu obradu koja će biti otporna na vrijeme i sposobna se nadograđivati sukladno razvijanju novih potreba. Objavljivanje stare građe u novom ruhu, što je posljednjih desetljeća osobito česta praksa (kroz faksimile i transkripcije odnosno transliteracije), pa je i sva vjerojatnost da će se i dalje tako nastaviti, morala bi podrazumijevati i leksikografsku obradu dotičnoga korpusa, odnosno uvrštavanje tako obrađenog teksta u leksikografske okvire bilo bi iznimno po-

željno. Rad na jednom tako složeno osmišljenom projektu, kao što je spomenuti Rječnik, uključivao bi i usporedno oblikovanje digitalne platforme svih tekstova, jer izrada povijesnog rječnika treba podrazumijevati čvrsto povezivanje s tekstom, prepoznavanje tekstnoga okružja, mogućnost koncordiranja leksičkih pojava i slično. Do koje mjere oblikovati skupnu obradu korpusa, po kojim kriterijima (autorima, naslovima, prijevodnoj ili izvornoj literaturi, književnim funkcijama i sl.), po kojim preferencijama i kojim ritmom, ovisilo bi dakako o širini i intenzitetu potpore inicijativi. Ne treba imati iluzije da će se u dogledno vrijeme ostvariti ovi složeni i opsežni ciljevi. Ali, čini se korisnim i smislenim postaviti viziju u skladu s konkretnim i idealnim prilikama, unutar kojih se mogu razvijati pojedine dionice toga leksikografskog posla. Tiskana se izdanja na temelju te e-obrade i ne bi nužno morala priređivati, tek eventualno za pojedine skupine tekstova (ovisno o stupnju obrađenosti, npr. *Rječnik hrvatskoga jezika 16. stoljeća*, *Rječnik hrvatskih evanđelja ranoga novoga vijeka*, rječnici pojedinih humanističkih autora i sl.). Dakako, jednim dijelom takve građe već raspolažemo u raznim objavljenim, uglavnom nedigitaliziranim oblicima, pa bi se s vremenom i ona mogla uključiti, uz leksikografsku obradu, ali uz doradu ili prilagodbu ako već i ona postoji.

Premda je skupina već iskusnih kolega, kroatista i informatologa, zamislila u ovom primjeru ambicioznu leksikografsku viziju, unutar koje je odlučila oblikovati malenu “pokusnu nišu” na kojoj bi provjerila njezinu opravdanost, posve je svjesna raskoraka između ideala i realnosti. Ako se i pokaže s vremenom (odmah, prije ili kasnije) da su ambicije bile prevelike, da se zaneseni Ikar odveć približio Suncu, vjerujemo da će ostati makar model koji je trebao ukazati na jedan od mogućih puteva kojima bi kroatistika, i hrvatska filologija uopće, mogla poći. Posve je jasno da nam nedostaje dorasla znanstvena politika (koja bi koordinirala struku, u uvjetima kada je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti tek jedan u nizu čimbenika), povjerenje u filologiju i njezin smisao, uvažavanje humanističkih zasada društva. Suradnja stručnjaka za digitalnu humanistiku i filologiju preslaba je i tek povremena. U eri kada umjetna inteligencija zaposjeda široke društvene i znanstvene sfere, mi gotovo da tapkamo na mjestu.¹¹

¹¹ O novostima na tome planu raspravljalo se na znanstvenoj konferenciji posvećenoj Marku Maruliću (*Povijest hrvatskoga jezika u digitalno doba – o 500. obljetnici smrti Marka Marulića*), održanoj u Zagrebu 21. i 22. studenoga 2024. godine. Pokazalo se ondje da je napredak u digitaliziranju povijesne građe hrvatskoga jezika vidljiv, da pomaci u digitalizaciji građe zamjetni, ali i da nedostaje međusobnog usklađivanja kako bi se krenulo s obuhvatnijim poslovima. Osobito je dolazio do izražaja nedovoljan broj stručnjaka za digitalnu (i rječničku) obradu povijesnih tekstova. Bez promišljene opće strategije u tom smislu teško da do ozbiljnih i kvalitativnih pomaka naprijed može

Možda će u ne tako dalekoj budućnosti, uostalom, i ona (uz veću ili manju našu pomoć) provesti taj posao. No, dakako, netko taj posao treba organizirati i pripremiti, a netko ga mora i pokrenuti. Naposljetku, da bi se takav posao inicirao, treba sačuvati i motivaciju. Ni da će ona opstati nije sasvim pouzdano. S druge strane, nepodnošljivo je stanje da se i dalje u našoj filologiji, i to razmjerno brzim ritmom, objavljuju faksimilna i kritička izdanja naših povijesnih djela, objavljena izvorno na sva tri povijesna pisma, a da je izrada njihova rječnika (što bi pripadalo elementarnim standardima kritičkoga objavljivanja tekstova) zakočena nepouzdanjem u postojanje i opstanak optimalnog računalnog programa.

U osnivanju Vijeća za hrvatski jezik, u njegovim dokumentima, prepoznaje se trag, možda i slamčica za koju bismo se mogli uhvatiti nadajući se razvoju društvene skrbi za hrvatski jezik. Uporaba hrvatskoga jezika trebala bi biti, zahvaljujući i *Zakonu o hrvatskom jeziku*, primjerenija, što bi omogućavalo stabilnost, time i njegov optimalan razvoj. Prepoznano je da brigu o uporabi treba pratiti i živost njegova proučavanja, poznavanja njegove živosti kroz vrijeme, dijakronijske dubine njegove uporabe u kojoj jezik i danas živi. Bez razumijevanja jezične povijesti nema razumijevanja ni suvremenoga jezika. Bez svijesti o dubokim kanalima kroz koje jezik prolazi, pa i njegov leksik, na kojima se obogaćuje i raslojava, u kojima se kristalizira sva složenost kulturoloških slojeva, bez toga se ne može sačuvati dostojanstvo jezika. Ako su riječi i napuštene, oprisušnjene u digitalnoj sferi i rječnicima zapravo stoje u rezervi, kao golem resurs hrvatskoga jezičnoga blaga. Upravo zazor od banaliziranja suvremenog jezika u svim njegovim funkcionalnim stilovima, sukladnog općoj banalizaciji današnjeg življenja, treba poticati usmjeren pogled unatrag. Pogled u slojevitost (idealiziranu?) prošlost nadaje se time kao utočište od pojednostavljene sadašnjosti, u mnogo kojem pogledu. Davno jezično stanje nije tek građa iz zapečka, prevladana, jalova i napuštena jezična slika svijeta, nego štoviše - svjedočanstvo taložena kolektivnog iskustva, kroz stoljeća, na široku prostoru, zabilježeno različitim idiomima i pismima, protočeno kroz iskustva nadarenih i realiziranih (književnih) pojedinaca, preneseno naraštajima. Bez uvažavanja jezične povijesti, bez istraživanja i sastavljenih priručnika (ponajprije rječnika i monografija), hrvatski jezik ne može postojati.

doći. Jedan od svjetlijih primjera digitaliziranja i obrade starije glagoljičke građe nalazimo u Zadru, u okviru djelatnosti Centra za istraživanje glagoljaštva (GлагоLab), pod vodstvom Marijane Tomić s Odjela za informacijske znanosti Zadarskoga sveučilišta. Među povijesnojezičnim projektima koji se tiču digitalizacije istaknut je onaj Marijane Horvat pri Institutu za hrvatski jezik pod naslovom *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma – RETROGRAM* (<https://hrzz.hr/retrodigitalizacija-i-interpretacija-hrvatskih-gramatika-do-ilirizma/>).

Sveo bi se tako tek na kodificirano sredstvo verbalne komunikacije, društveno doduše priznato i zaštićeno, a ustvari lišeno vlastita dubinskoga sadržaja. Nijansiranost izražavanja, kreativnost jezične uporabe načitana pojedinca, omogućuje, između ostaloga, i profilirano kolektivno iskustvo, prenošenje tekstova kroz prostor i vrijeme, i po sintagmatskoj i po paradigmatškoj osi. A o tome iskustvu, uza same tekstove, svjedoče upravo rječnici u kojima se – s jedne strane – ekstrahira baštinjeno leksičko bogatstvo, a s druge strane – u kojima su te zalihe nataložena iskustva svijeta platforma za pulsiranje u novom vremenu, sukladno suvremenim potrebama.

Vijeće za hrvatski jezik ne smije dopustiti da svoju djelatnost ograniči na reguliranje upotrebnih obrazaca suvremenoga jezičnog standarda u domovini i inozemstvu, na usmjeravanje standardizacijskih tokova, na čuvanje i njegovanje narječja odnosno govora. Očekivana skrb mora se odnositi i na resurse – na digitalizaciju povijesnog i suvremenog materijala, na poticanje prevodilačkih projekata i njegovanje kvalitete njihove provedbe, osobito na skrb o nastavi hrvatskoga jezika (broju sati i kurikulu). Sukladno brzini tehnološkog razvoja i općih socioloških mijena koje ga prate ti se zadaci, a osobito njihovi prioriteti, modificiraju zapravo svakoga dana. Bez sustavnog, znanstvenog i kulturno profiliranog pristupa jeziku, kao i bez znatno osmišljenijeg njegova tretmana u nastavnim programima, badave će biti sva nastojanja da se njegova uporaba regulira. Ugrozit ga neće sama po sebi sve dominantnija uporaba engleskoga, ili bilo kojeg drugog jezika, niti prevlast likovnoga izraza nad verbalnim, nego naša nebriga i ignorancija.

Djelokrugu ustanovljenog *Vijeća za hrvatski jezik* zasigurno pripada i uvažavanje ovdje razrađenih problema i očekivanja, te razvijanje načina da se ovako opsežan i razgranat posao, a za hrvatsku kulturu i znanost neophodan, napokon ustroji i provede. Na to upućuju i članak 16. Zakona o hrvatskom jeziku, u okviru njegova trećeg dijela (*Sustavna i stručna skrb o hrvatskom jeziku*) u kojem se spominje i izrada *Nacionalnoga plana hrvatske jezične politike*. Navode se ondje potreba za razradom »osobito nekih točaka«, među kojima se povijesnojezične teme doduše ne spominju izrijeком, ali se navodi »unaprjeđenje jezičnih tehnologija za hrvatski jezik uporabom elektroničke (digitalne) leksikografije, računalnih korpusa hrvatskoga jezika (...)«. Nadati nam se jest da nam, u duhu vremena, ne slijedi i ovaj put zanemarivanje tradicije, da nećemo ponovno pristati na mantru o djelokrugu poslova na suvremenom, »uporabljivom« korpusu, i o alatima koji razvijaju tek neposredne kompetencije, svakim danom sve reduciranijeg jezičnog izraza. Ako ni ovom prilikom ne uhvatimo korak s drugim europskim filologijama, predvodit ćemo u zanemarivanju upravo

onih vrijednosti koje i sami izrijeком promičemo. Velik povijesni leksikografski projekt treba ustanoviti pri nekoj od ključnih kulturnih i znanstvenih institucija, s kritično odabranim timom filologa i informatologa, i s velikom otvorenošću prema inozemnim institucijama. Suradnja sa svim leksikografskim projektima suvremenoga hrvatskoga jezika prirodna je i očekivana. Prije je potrebna i suradnja s inozemnim leksikografskim institucijama, osobito s onima koji su nedavno provodile poslove koji nas sada čekaju. S obzirom na razmjerno visok stupanj složenosti ovakvih poslova nužno je i zapošljavanje novih ljudi, koje bi voditeljski tim primjereno vodio kroz posao, te odgovarajuća financijska potpora. Iako nije popularno govoriti o državnom upletanju u znanost, bez inicijative s državnih politika moći teško će se ikoja znanstvena institucija – iz razloga koje sam ovdje spomenuo – za to odlučiti. Slično je i s Leksikografskim zavodom Miroslav Krleža, koji bi u načelu mogao biti idealan “udomitelj” ovoga projekta. U prilog potrebi da se ovaj posao više ne odgađa govore i činjenice da je pred nama i nova smjena filoloških naraštaja, ujedno i vrlo malen broj raspoloživih mlađih stručnjaka usmjerenih u ovaj kompleks filoloških poslova.

Potpota državne politike donošenju *Zakona o hrvatskome jeziku*, time i osnivanju *Vijeća za hrvatski jezik*, podrazumijevat će zacijelo i donošenje *Nacionalnoga plana hrvatske jezične politike*. Naša zajednica filologa, vjerujem, gledat će dalekosežnije, i uvažiti da politika sa svojim temeljnim pravom i obvezama da se brine o kolektivnim potrebama zajednice u čijem upravljanju sudjeluje, mora biti poticatelj i promicatelj, svojevrsnim kormilarom, koji može utjecati na strategiju znanstvenih projekata, odnosno leksikografskih projekata, koji su po prirodi stvari duboko oslonjeni na znanost. Ako ideologija igdje u filologiji nije prijeporna, onda je to u ovoj temi koju sada razlažemo. Popisivanje, razvrstavanje, opisivanje, povezivanje (...) povijesnoleksičke građe kulturo-znanstveni je zadatak prvoga reda svake države koja njeguje svoj položaj u svijetu i koja je spremna dalje se razvijati. U uvjetima kada postojeće znanstvene institucije, kojima je država osnivač, nisu kadre organizirati takav posao, država mora ponuditi rješenja. Kao što država djelatno skrbi o zaštiti povijesnih lokaliteta, arheološkim nalazištima, spomenicima, brine se o njihovoj dostupnosti i promociji, smatrajući ih osovinama hrvatske kulture, sličan zadatak mora imati i s jezičnom baštinom. U poticanju takva budućeg smjera prije svega vidim ulogu *Nacionalnog plana hrvatske jezične politike*, a sve u duhu djelokruga *Vijeća za hrvatski jezik*.

Filolozi sami po sebi nisu navikli da imaju veliku moć. Povijest, s druge strane, dobro pamti da je svaki veliki nacionalnofilološki projekt bio obli-

kovan na temelju političkih odluka, slijedom toga i potpora. Ovaj put inicijativa o skrbi za povijest hrvatskoga jezika kreće “odozdo”, iz same, gotovo zamiruće struke, a sve u uvjerenju da na potrebe treba političke čimbenike samo podsjetiti. Ako politika nije od života udaljena dimenzija, to bi trebalo značiti da se i filologe nešto pita. Pa bi nas to dovele do tvrdnje da će i stanje biti onakvo za kakvo se sami izborimo, dakako u onoj mjeri u kojoj vjerujemo u važnost vlastite “misiije” i “vizije”, kako se to blagonaklono danas kaže u metajeziku europskih institucija. Primjedbe, na koje bi se moglo naletjeti, a i na koje smo već navikli, mogle bi spominjati nacionalnu uskogrudnost, zazor od tradicije, koja bi se time ostvarivala nauštrb otvorenosti prema vrijednostima (post)moderniteta i prema promicanim načelima ekonomskih opravdanosti. Dakako da takvo što nema smisla: opće vrijednosti, važne i za Europu u cjelini, izbijaju iz kulturnih projekata svakoga jezika i njegovih varijeteta, u svakome se povijesnom zapisu odlikava bogatstvo iskustava, njihovo prepletanje, komunikacija, obrazovanje, umješnost ili umjetnost (...), sve to ponajviše u leksiku. Nijedna samosvjesna nacija ili kultura ne odriče se svoga čvrstog utemeljenja u vremenskoj lenti. Odustajanje od toga u svakom je slučaju znakovitije, odražava ili istinsku nesvjesnost važnosti, nedoraslost situaciji, nedovoljnu prosvijećenost, ili je pak odraz nametnutog zazora koje se onda može podvrgnuti političkim ili politikantskim interpretacijama. Jedino što jest neporecivo nužnost je da napokon stanemo organizirati povijesnu hrvatsku leksikografiju, naravno u digitalnome okružju, u kakvome jedino to i ima smisla.

Concern about research and description of the Croatian language as part of language policy: encouragement of planning and harmonization of lexicographic projects (based on historical material)

Abstract

Encouraged by the experience with a small lexicographic project currently being developed at the Chair of Old Church Slavonic and Croatian Glagolitic Heritage at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb, based on the material of Croatian translations of the Gospels in the 16th century, we are trying to encourage the academic community to advocate for the inclusion of a proposal of efficient organization of lexicographic processing of texts of early modern Croatian literature in the National Plan of Croatian Language Policy to be proposed by the Croatian Language Council, as foreseen by the adopted Croatian Language Act. The paper discusses the need for such a dictionary, or rather, for filling a large gap in Croatian lexicography. In light of the need for cooperation with the few experts in digital humanities, including lexicography, in Croatia, such a task represents a challenge that cannot be expected to be answered in very short terms.

Ključne riječi: hrvatski prijevodi evanđelja u 16. stoljeću, tekstovi ranonovovjekovne hrvatske književnosti, rječnik ranonovovjekovnoga hrvatskog književnog jezika, uključivanje projekta u Nacionalni plan hrvatske jezične politike

Keywords: Croatian translations of the Gospels in the 16th century, texts of early modern Croatian literature, dictionary of early modern Croatian literary language, inclusion of the project in the National Plan of Croatian Language Policy